

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет української філології та журналістики
Кафедра історії української літератури та компаративістики

Дипломна робота
магістра

з теми: **«АРХЕТИП ЖІНКИ У ПРИЗМІ КРИЗОВОЇ ЕПОХИ (НА
МАТЕРІАЛІ ТВОРЧОСТІ М. ХВИЛЬОВОГО)»**

Виконала: студентка Ukr1-M20z групи
спеціальності 014 Середня освіта
(Українська мова і література)
Грібова Тетяна Валентинівна

Керівник: Рарицький О.А., доктор
філологічних наук, професор кафедри історії
української літератури та компаративістики

Рецензент: Кеба О.В., доктор філологічних
наук, професор, завідувач кафедри
германських мов і зарубіжної літератури

Кам'янець-Подільський – 2021 рік

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	6
1.1. Творчість М. Хвильового в оцінці літературної критики.....	6
1.2. Дискурс гуманізму початку ХХ ст. та його відображення в жіночому просторі творів митця.....	13
Висновки до розділу.....	19
РОЗДІЛ 2. ОБРАЗ ЖІНКИ ЯК ХУДОЖНЯ АКУМУЛЯЦІЯ КРИЗОВОЇ СИТУАЦІЇ ЕПОХИ В ТВОРЧОСТІ М. ХВИЛЬОВОГО.....	20
2.1. Художня трансформація шевченківського мотиву покритки в жіночому просторі новелістики М. Хвильового.....	20
2.2. Реалізація жінки в революції як у стихії руйнування і смерті.....	24
2.3. Матеревбивство як вияв меланхолійного розколу психіки українського комунара.....	45
Висновки до розділу.....	53
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ НОВЕЛІСТИКИ М. ХВИЛЬОВОГО У ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ.....	55
3.1. Основні завдання вчителя-словесника під час вивчення новелістики 20-30-х років ХХ ст.....	55
3.2. Уроки української літератури за творчістю М. Хвильового у загальноосвітній школі.....	60
Висновки до розділу.....	75
ВИСНОВКИ.....	77
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	81

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Отримавши друге народження після десятиліть замовчування, ім'я Миколи Хвильового, одного із найяскравіших лідерів літературного і культурного життя України 20-30-х років минулого століття, зайняло своє місце в історії української літератури. Як зауважив ще Юрій Лавріненко, М. Хвильовий став творцем власної літературної школи та власного стилю, організатором і головним ідейним речником українського відродження того часу.

Творчість письменника досліджувалася критиками і літературознавцями впродовж кількох періодів, зокрема незмінним об'єктом їх зацікавлень є проза М. Хвильового з огляду на її проблемно-тематичну різноманітність і стилістичну виразність. Але, незважаючи на значну кількість робіт, присвячених творчому надбанню письменника, недостатньо дослідженими залишаються проблеми, пов'язані з образом жінки у його прозі. Це можна пов'язати з тим, що вивчення цього образу не було головним завданням робіт науковців, а також різними методами дослідження художніх текстів, які характерні для літературознавства ХХ–ХХІ століть.

Недостатньо вивченим залишається і таке базове поняття, як питання проблем статі. Як відомо, суспільна свідомість ХХ століття позначена болісними пошуками місця людини у світі, трактуванням навколишнього світу як ворожого для свідомості окремої людини простору. У такому контексті питання жіночого простору, яке акумулює кризові ситуації епохи, стало предметом уваги філософії, літератури та мистецтва даного періоду.

Психопатичний дискурс в українській модерній літературі 20-х років досліджувала С. Павличко [38]. Проблему матеревбивства як синівського порушення батьківського коду мужності в творчості М. Хвильового розглядала Н. Зборовська [19]. Творчість М. Хвильового сьогодні активно досліджує сучасна наука методики літератури.

Розглянувши твори М. Хвильового крізь призму суспільно-політичного і культурного життя того часу, можемо пояснити домінування в їх жіночому просторі танатологічних мотивів, що знайшли своє вираження у психопатичних вчинках синівського матеревбивства та жіночого суїциду, настроях катастрофізму, виявленні темного боку людського єства. Дослідження цих наріжних проблем творчості М. Хвильового, пов'язаних, зокрема, також і з жіночим образом, відкриє кращі можливості розуміння світоглядної позиції митця, а також допоможе визначити внесок письменника у літературу ХХ століття, розвиток суспільної свідомості того часу і наступних поколінь.

Мета й завдання дослідження. Метою даної роботи є дослідження жіночого простору прози М. Хвильового, визначення його особливостей шляхом аналізу принципів і засобів, що формують і виражають зміст. Досягнення даної мети передбачає розв'язання таких конкретних **завдань**:

- окреслити дослідження творчості М. Хвильового в критиці та літературознавстві;
- визначити і обґрунтувати теоретичні поняття, якими ми користуємося у роботі: «жіночий простір», «жіночий дискурс», «кризова ситуація епохи»;
- довести, що у творчості М. Хвильового з'являється новий тип жінки-антигероя» із zdeформованою системою моральних цінностей;
- здійснити аналіз жіночого образу у творах письменника у зв'язку з проблемою абсурдності людського існування;
- продемонструвати, що ворожість і безвихідність стають основними атрибутами зображуваного М. Хвильовим універсаму;
- визначити основні завдання вчителя-словесника під час вивчення новелістики М. Хвильового у загальноосвітній школі.

Об'єкт дослідження – новелістика М. Хвильового.

Предмет дослідження – особливості жіночого дискурсу в прозі М. Хвильового.

Методи дослідження. Теоретичною та методологічною базою роботи є провідні праці вітчизняних та зарубіжних науковців з історії та теорії літератури, а також філософії, психології та психоаналізу: Н. Зборовської, А. Камю, С. Кіркегора, Ю. Кристевої, З. Фрейда, К.-Г. Юнга. Важливим теоретичним підґрунтям нашої роботи стали праці українських літературознавців, які досліджували творчість М. Хвильового: В. Агеєвої, Ю. Безхутрого, О. Білецького, Т. Гундорової, М. Жулинського, С. Павличко, М. Чиркова, Ю. Шереха, М. Шкандрія та ін.

Методологія дослідження базується на використанні елементів культурно-історичного, біографічного, описового, психоаналітичного методів та методу гендерного аналізу. Психоаналіз виявляє у творчості митця потребу образу України психологічно свідомої у своєму минулому і теперішньому, у своїх національних комплексах, щоб у майбутньому не ставати об'єктом небезпечних психологічних експериментів.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що матеріали дослідження можуть бути використані у процесі викладання курсу української літератури в загальноосвітній школі, зокрема вивчення творчості М. Хвильового, у проведенні додаткових і факультативних занять, при розробці конспектів уроків та методичних матеріалів.

Апробація роботи. Матеріали дипломної роботи було апробовано на звітній науковій конференції студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (2021 р.).

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків і списку використаної літератури. Загальний обсяг роботи – 84 сторінки, з яких 80 – основного тексту.

ВИСНОВКИ

Жіночий образ у творах М. Хвильового несе складне семантичне навантаження. В роботі виокремлено ряд жіночих образів, деструкція яких у післяреволюційній дійсності викликала пророчі застереження стосовно головних проблем буття нації.

Однією з них стала «Психологічна Європа» і більшовицькі баталії з нею. Через цей ідеал М. Хвильовий актуалізував потребу психологічного аналізу як самозбереження: Україна мала стати психологічно свідомою у своєму минулому і теперішньому, побороти небезпечну психологію несвідомого романтика і формувати аналітичний батьківський національний світогляд.

Без аналітичного батьківського національного світогляду всередині національного суб'єкта відбувається розкол, в результаті якого світлий романтичний материнський образ долається темним імперсько – чекістським образом і формує психіку дегенерата, «вірного пса революції». Несвідомому національному суб'єкту у 20-ті роки нав'язується садистська аморальність, що провокує деструктивний інстинкт вбивці, адже, щоб стати справжнім більшовиком, необхідно подолати матір як психічну перешкоду.

Творчість М. Хвильового, передаючи психопатичний дискурс післяреволюційної доби, застерігає від утворення найнебезпечнішого психологічного симбіозу, коли об'єднались українське романтичне материнське начало з началом батьківським російсько – імперським, в результаті чого Я переходить у садистсько – чекістський образ Над – Я. Саме тому символічне матеревбивство і братовбивство можуть розглядатися у творах письменників 20-х років як страхітлива перспектива українства стати будівником злочинної імперії. Вбивство матері у «Я (Романтиці)» як символічне вбивство душі-аніми також можна трактувати як своєрідний суїцид.

Віддчуття ошуканості, божевілля, як і суїцидальні настрої, є наслідком того, що перш за все жіночі персонажі як емоційно-психологічний індикатор епохи тяжіють до соціальної безвиході («Сентиментальна історія», «Заулок»),

«Синій листопад», «Кімната ч.2»). Митець застерігає, що саме світоглядна криза перетворюється в душевну, а потім і в психічну.

Елементи сатири в творах М. Хвильового спрямовані на викриття небезпечної перемоги партійних функціонерів (комунар Мишко з новели «Життя»; комунари з новели «Свиня») з їх невитравним прагматизмом, фарисейством, підозрілістю, зневажливим ставленням до цінностей українського роду, що їх уособлює жінка (мати – Марія, новели «Мати», «Я(Романтика)»; Оксана (новела «Життя»)), та над м'ятежними романтиками, що втрачали волю до життя від усвідомлення своєї непотрібності (Мар'яна (новела «Заулок»); Вівдя (новела «Кімната ч.2»); Марія (новела «Синій листопад»); Б'янка (новела «Сентиментальна історія»). Тихих Катерин та романтичних Б'янок витіснили «совбарині» товаришки Галакти, які марнославно ув'язують себе з галактикою, а насправді символізують паразитизм, лицемірство, міщанство партійної верхівки.

Драматичним є образ жінки-солдата революції із травмованою психікою в новелі «Кіт у чоботях». Товариш Жучок символізує патологічну реалізацію жінки в революції як в стихії руйнування і смерті. Поза цими стихіями її існування втрачає смисл і вона зовсім зникає з життєвого простору.

Звернення до жіночого простору творчості М. Хвильового дозволяє відкрити багато нових явищ, що виражали кризову ситуацію епохи: жіноче інтелігентське неприйняття революційної світобудови, відчуженість романтичної жіночої особистості від світу міщан, драма її самотності та мотив втечі у смерть, стосунки між статями як колізії духовного / тілесного. Мужчина революційної та пореволюційної епохи починає бачити переваги жінки – рівні, жінки – друга й інтелектуальної співрозмовниці. Модернізм митця у зображенні образу жінки виявився в її інтелектуалізмі, індивідуалізмі, прагненні психологічно нових ситуацій, спрямованих на подолання часу «завулків». Гендерний аналіз, зміщуючи акценти на індивідуально-психологічну проблематику, враховуючи часто не взяту до уваги жіночу точку зору, дозволяє побачити, що життя жінки у творах М. Хвильового аж ніяк не визначається

панівною ідеологією. Митець наполегливо прагнув утвердити також і жіночі цінності серед найавторитетніших ідеологічних цінностей. Значення жіночого простору творчості М. Хвильового полягає в наголошенні на важливості жіночої перспективи та її трагізмі в кризовій ситуації пореволюційної епохи.

Творчість М. Хвильового вивчається в одинадцятому класі загальноосвітньої школи. Враховуючи, що не можна нав'язувати вчителю шлях аналізу новелістики М. Хвильового, бо він впливає з різних об'єктивних та суб'єктивних причин, рекомендується віддати перевагу проблемному аналізу або аналізу взаємодії змісту та форми. На перший план пропонуємо винести психологічний та естетичний аспекти новелістики М. Хвильового, за ними – біографічний та порівняльний. Особливу увагу слід звернути на історико-функціональний аналіз новелістики цього періоду, бо саме невміння вчасно й правильно використати його і призводить до помилок у сприйманні та трактуванні твору.

Як підсумок, виділяємо такі визначальні особливості запропонованої методики:

- вивчення новелістики 20-30-х років ґрунтується на глибоких літературознавчих відомостях про особливості жанру;
- основою роботи над новелами М. Хвильового є лінгвостилістична робота, що вводить учнів в підтекст твору і дає можливість виявити авторську позицію у творі;
- історико-функціональний підхід до аналізу новелістики письменника забезпечує зростання активності старшокласників, високий виховний вплив новел на учнів.

На підставі аналізу розмаїття концептуальних підходів до осягнення художнього світу письменника і визначення ролі жінки у його доробку у роботі виокремлено провідні напрямки вивчення його творчості: 1) визначення місця й ролі письменника у літературному процесі 1920–1930-х років; 2) з'ясування особливостей поезики письменника на жанрово-композиційному рівні; 3) вивчення інтертекстуальних чинників організації тексту й мета тексту

автора; 4) встановлення співвідношення в художній системі письменника елементів класичної й модерністської поетики. При з'ясуванні особливостей авторської моделі дійсності, сутнісних ознак поетики та художньоестетичних доміант у прозі Хвильового можна дійти висновку про дотичність письменника до модерністської естетичної системи, що визначило основні характеристики психологізму у новелах митця: визивна умовність і гротескність психологічного малюнку, алогізм, відсутність причинно-наслідкових ланцюжків у мотивуванні вчинків жіночих персонажів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агеєва В. «Зайві люди» у прозі М. Хвильового. *Слово і час*. 1990. № 10. С. 3–10.
2. Агеєва В. Автор і герой у структурі новел М. Хвильового. *Слово і час*. 1993. № 12. С. 16–21.
3. Агеєва В. Українська імпресіоністична проза. Київ : Наук. думка, 1994. 159 с.
4. Агеєва В. Жінка в пожовтневій прозі: парад стереотипів. *Слово і час*. 1991. № 6. С. 23–28.
5. Агеєва В. Жіночий простір. Феміністичний дискурс українського модернізму. Київ : Факт, 2003. 318 с.
6. Безхутрий Ю. М. Хвильовий : проблеми інтерпретації : монографія; худож.-оформл. Б. Бублик. Харків : Фоліо, 2003. 495 с.
7. Білецький О. Літературно-критичні статті. Київ : Наук. думка, 1990. 190 с.
8. Бойко Ю. Вибране. Heidelberg, 1990. 327 с.
9. Голубєва З. Микола Хвильовий. Голубєва З. Двадцять років ХХ століття : Зошит другий : Найвидатніші письменники доби. Харків, 2001. С. 4–27.
10. Гомілко О. Є. Феномен тілесності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філософ. наук : спец. «Філософія». Київ, 2007. 36 с.
11. Грабович Г. Символічна автобіографія у прозі Миколи Хвильового. Грабович Г. Тексти і маски. Київ : Критика, 2005. С. 237–257.
12. Гроф С. Человек перед лицом смерти. Москва : ООО «Издательство АСТ», 2002. 239 с.
13. Гундорова Т. Руйнування романтичної метафізики. *Слово і час*. 1993. № 11. С. 22–28. Гундорова Т. *Femina melancholica* : Стаття і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської Київ : Критика, 2002. 272 с.

- 14.Доленго М. Імпресіоністичний ліризм у сучасній українській прозі. Доленго М. Критичні етюди. Харків, 1925. С. 38–43.
- 15.Дорошкевич О. Історія української літератури. Київ : Книгоспілка, 1926. Вид. 2. 327 с.
- 16.Єфремов С. Микола Хвильовий. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ, 1995. 480 с.
- 17.Жулинський М. Талант, що прагнув до зір. Жулинський М. Твори: У 2-х т. Київ, 1991. Т. 1. С. 5–42.
- 18.Зборовська Н. Код української літератури: проект психоісторії новітньої української літератури : монографія. Київ : Академвидав, 2006. С. 279–282.
- 19.Зборовська Н. Психоаналіз і літературознавство Київ : Академвидав, 2003. 390 с.
- 20.Зеров М. Українське письменство / упоряд. М. Сулима. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. 1301 с.
- 21.Камю А. Миф о Сизифе. Бунтарь. Москва : ООО «Поппури», 2000. 544 с.
- 22.Квіт С. Шлях до загірної комуни. Слово і час. 1994. № 4. С. 137–139.
- 23.Констанкевич І. Проза Миколи Хвильового (еволюція характеру героя) : автореф. дис. на здобуття наук. степеня канд. філол. наук : 10.01.01 – Українська література. Київ, 1998. 16 с.
- 24.Коряк В. Мотиви соціальної боротьби в сучасній літературі. Книга. 1923. № 1. С. 5–10.
- 25.Коряк В. Веселий швець Максим Заноза. Другий лист темної людини Миколі Хвильовому. Гарт. 1928. № 1. С. 49–66.
- 26.Коряк В. Українська література. Конспект. Харків : ДВУ, 1928. Ч. 1. 276 с.
- 27.Кристева Ю. Дискурс любови. Кристева Ю. Танатографія Ероса. Санкт-Петербург, 1994. С. 101–109.
- 28.Кьєркегор С. Страх и трепет. Москва : Республика, 1993. 383 с.

- 29.Лавріненко Ю. Література вітаїзму. 1917–1933. Лавріненко Ю. Розстріляне відродження : Антологія 1917–1933. Мюнхен, 1959. С. 950–967.
- 30.Лебідь А. З сучасної української прози. Життя і революція. 1925. № 5. С. 56–60.
- 31.Левіна В. Філософія української національної ідеї та її трансформація у творчій спадщині М. Хвильового (середина ХІХ–30-ті рр. ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. «Філософія». Харків, 2004. 20 с.
- 32.Мейс Д. Буремний дух розстріляного відродження (Микола Хвильовий). Сучасність. 1994. №11. С. 31–44.
- 33.Мельник В. Суворий аналітик доби. Валеріан Підмогильний в ідейно-естетичному контексті української прози пер. половини ХХ ст. Київ, 1994. 315 с.
- 34.Моклиця М. Модернізм як структура : Філософія. Психологія. Поетика. Луцьк : Ред. Волин. держ. ун-ту, 1998. 293 с.
- 35.Нестелєєв М. Психобіографічний аспект у вивченні творчості М. Хвильового. Вісн. Луган. нац. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка. Сер. : Філологічні науки. Ч. 2. 2010. № 4. С. 54–61.
- 36.Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. Вид. 2-ге. Київ : Либідь, 1999. 447 с.
- 37.Павличко С. Психопатичний дискурс: Микола Хвильовий. Павличко С. Теорія літератури. Київ : Основи, 2002. С. 266–277.
- 38.Руденко М. Наративна типологія прози Миколи Хвильового : монографія. Тернопіль, 2003. 88 с.
- 39.Соловей О. Особливості стилю новелістики Миколи Хвильового : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. «Українська література». Львів, 1999. 20 с.
- 40.Танатографія Эроса : Жорж Батай и французская мысль середины ХХ века. Санкт-Петербург : Мифрил, 1994. 344 с.

41. Узунколева А. Топоси сакрального в художній прозі Миколи Хвильового : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. «Українська література». Кіровоград, 2009. 19 с.
42. Фрейд З. Влечения и их судьба. Москва : Эксмо-пресс, 1999. 345 с.
43. Фрейд З. По ту сторону принципа удовольствия. Фрейд З. Психология бессознательного. Москва : Просвещение, 1990. С. 382–424.
44. Хвильовий М. Твори : У 2-х т. Т. 1. : Поезія. Оповідання. Новели. Повісті / упоряд. М. Жулинського, П. Майдаченка; передм. М. Жулинського / прим. П. Майдаченка. Київ : Дніпро, 1990. 650 с.
45. Хвильовий Микола. Твори : У 2-х т. – Т. 2. : Повість. Оповідання. Незакінчені твори. Нариси. Памфлети. Листи. Київ : Дніпро, 1990. 924 с.
46. Христюк П. Соціальні мотиви творчості М. Хвильового. *Червоний шлях*. 1924. №4–5. С. 256–263.
47. Цеков Ю. Підтекст художнього твору і світовідчуження письменника (Микола Хвильовий). Самототожність письменника. До методології сучасного літературознавства : колективна монографія. Київ, 1999. С. 55–79.
48. Цеков Ю. Ренесансова особистість в українському письменстві 20-х рр. Слово і час. 1994. № 2. С. 13–22.
49. Цюп'як І. Дуальне трактування образу жінки у творчості М. Хвильового. Актуальні проблеми літературознавства. Т. 15. Зб. наук. праць. Наук. ред. Н. Заверталюк. Дніпропетровськ : Навч. книга, 2003. С. 171–178.
50. Цюп'як І. Поетика повістей Миколи Хвильового : монографія. Донецьк : Нац. гірничий ун-т, 2008. 105 с.
51. Шерех Ю. Хвильовий без політики. Не для дітей. Березіль. 1991. № 9. С. 166–174.
52. Шкандрій М. Про стиль ранньої прози Миколи Хвильового. Шкандрій М. Твори: У 5 т. Т. 2. Нью-Йорк, Балтимор, Торонто, 1984. С. 7–28.
53. Юнг К.-Г. Избранное. Минск : Феникс, 1998. 380 с.